

Rott Ferenc

LEVELEK A GULÁGRÓL

E levelek szerzője, mint jó néhány magyar, nem kommunista állampolgár, a világgazdasági válság elől, munkát vállalni érkezett a Szovjetunióba, 1931-ben.¹ Rott Ferenc (1897–1950) Garadnán született, zsidó családban. Mérnökként a bobrujszki (ma Babrujszk, Belarusz) fűrészáru-kombinátban kezdett dolgozni 1931-ben. 1938. július 4-én, a gyárból kilépve tartóztatta le az NKVD. Államellenes összeesküvéssel vádolták, majd a Gulágra küldték. Először egy Volga menti táborban raboskodott, majd egy év után őt és társait átszállították a Kolimára, Magadanba. Felesége, Regina és gyermekei, a még Magyarországon született József és a már Szovjetunióban született Vladimir a legnagyobb nélkülözések közepette próbált boldogulni, s csodával határos módon a város német megszállását és a zsidóság kiirtását is sikerült túlélniük. Rott Ferenc hatvan, jobbára csomagolópapír-darabkákra, hibás oroszszággal írt (illetve nagyritkán: magyar nyelvű) levélben próbált híreket adni magáról. E levelek között nagy, olykor több éves hiátusok vannak. A magyar származású mérnök formailag tízéves büntetésének letöltése után sem szabadult a Kolimáról. Halálának pontos körülményeiről nincs információ, hozzávetőleges idejéről az utolsó levél tájékoztat. A leveleiből készült válogatást kordokumentumként érdemes olvasnunk, a totális diktatúrák mementójaként. A leveleket a ma Torontóban élő Vladimir Rott bocsátotta a Kommentár rendelkezésére. Az írásokat az ő kiegészítéseivel közöljük. Segítségét pedig hála-lasan köszönjük.

1939. február 14. Drága feleségem, és Józsi, Vladimir fiam! Élek és egészséges vagyok. Nem ez az első levél, amit írok, de nem tudom, hogy megérkeztek-e a leveleim. Még nem kaptam választ. Kérlek, haladéktalanul értesíts, hogy élsz, hol dolgozol, hogy tanul Józsi, nő-e Vladimir, mi van a szülőkkal, a testvérekkel... egyszerűen írd meg mindent, amit tudnom kell.

Sokat dolgozom, de most kaptam tíz nap pihenőt.

Csomagot még nem kaptam. Ha már küldtél, ne nyugtalankodj, mert a posta elhozza, de vannak technikai nehézségek, amikor is várni kell. Ha pedig még

¹ A témáról bővebben lásd PETRÁK Katalin: *Magyarok a Szovjetunióban, 1922–1945*, Napvilág, Budapest, 2000.

nem küldtél, akkor kérlek, küldd a következőt: zsír, kolbász, cukor, aszalt gyümölcs, hagyma, fokhagyma, házi kekszet, füzet, ceruza, toll, két váltás fehérnemű, zokni, kapca. törvény szerint csomagold be a küldeményt, (majd megmondják a postán), de kérlek, hogy minden hónapban küldj. Ha nincs pénz, add el a fekete öltönyömet.

Drága Rizuskám, írd külön borítékban levelet, és Józsi is írjon hozzá. Miatán megkapom az első leveledet, részletesebben is írok.

Csókollak, Rizuskám, Józsikát, és a kis Vladimirt is, a szülőket, a testvéreket. Férjed: Feri.

Cím: Gorky vasut, Szuhó-Bezvodnaja állomás, NKVD Unzslag, 13-as tábor, Rott, Franc Jozefovics.

1939. április 15. Drága feleségem, Józsi és kis Vladimir!

Fáj az ujjam, ezért írok csúnyán.² Egészséges vagyok, és várom, hogy jókedvű, vidám levelet írd nekem. Józsikám, nagyon jól kell tanulnod, Remélem, a kis Vladimir nem felejt el a papát. Küldjél fényképet mindkét fiúról, Rizuskám. Itt sokszor hallani, hogy emberek hazatértek, vagy hogy új nyomozás kezdődött. Nálunk még minden csendes. Küldtem neked meghatalmazást a kötvényről, óráról és Józsi pénzéről, remélem, már megkaptad. A legutóbb küldött csomagod ezekben a napokban fogyott el, küldj újat, ha tudsz szerezni abból, hogy eladod pár holmimat. Nagyon kérlek, hogy írd, vagy diktáld le a levelet Józsinak. Fehérnemű nem kell, csak két pár zokni. Kérlek, írd meg, hogy számoltál el a kombináttal.³ Remélem, egyszer még együtt élhetek boldogságban a családommal, mert büntelen ember nem pusztulhat el. Be kell fejeznem a levelet. Csókollak téged és a gyerekeket. Férjed: Ferenc.

1939. április 21. Drága feleségem, Rizuska! Nagy hálával értesítelek, hogy ma, vagyis IV. hó 21-én megkaptam a második csomagot. Rendben megkaptam mindent, s elmondhatom, hogy így május végéig biztosítva van a kiegészítő élelmem. Csak akkor finom a csomagból, amikor tudom, honnan tudtál annyi pénzt szerezni, hogy ilyen sok értékes élelmiszert küldjél. Kérlek, hogy mindenképpen és nyitott szívvel írd, és ha nehezen tudsz csomagot küldeni, akkor ne tedd többé.

² Rott Ferencet a bobrujszki börtönben töltött egy hónap során kínzással, így hüvelykujja ajtónyílásba szorításával bírták rá vallomása megtételére.

³ Arról van szó, hogy elmaradtunk a lakás bérleti díjával. – V. R.

Igaz, azt írtam, hogy adj el valamit a holmim közül, de még nem tudom, hogy megtetted-e vagy sem. Természetesen a fizetésedből egy kopejkát se költs rám, tudom, hogy nagy szükséged van rá, ahogy a gyerekeknek is. Végül is okos asszony vagy, és mindent tegyél úgy, ahogy gondolod. Nekem jó lesz úgy, ahogy te csinálod. Most már látom, hogy mindig óriási osibkát [hibát] követtem el, amikor fontos döntés előtt nem hallgattalak meg, vagy előtte nem kértem ki a véleményed. Nagyon fáj, hogy az én hibám miatt ilyen nehéz lett az életed. Csak abban reménykedem, hogy még nem vagyunk öregek, és lehet még jobb az életünk. Nem kell sokat írni arról, hogyan élek, mit dolgozom itt a táborban, mert a lágerélet szinte mindenhol egyforma. Ugyanúgy dolgozom, mint te, mert minden munka azzal kezdődik, hogy helyesen és becsületesen kell dolgozni és élni. Minden további szinte magától rendeződik, ha az ember nem bűnös. Elküldtem a panaszomat a Szovjetunió és Belorusszia legmagasabb szerveihez, most már csak meg kell várni, mi lesz.

Remélem, hogy minden leveletem megkaptad, amit eddig írtam. A második csomagban benne volt a levéltárcám néhány irattal. Amikor átadták a csomagot, az irodán elvették ezeket az iratokat, és csak azután kapom vissza, miután átvizsgálták. Ma még nem küldöm el ezt a levelet, csak két-három nap múlva, addig még van időm, hogy visszakapjam azokat az iratokat. Láttam köztük valami nyilatkozatot 750 rubelről, valószínűleg arról a pénzről van szó, amit még nem fizettem ki a lakásért. Te is tudod, hogy nem lehet magyarul levelet írni, ezért arra kérek, ha nehezedre esik, akkor írd kevesebbet, de röviden és pontosan írd meg, hogy telik az életed, miután megkaptad ezt a levelet.

Egyáltalán nem akarok írni most a bíróságról és az ítéletről, mert a panaszt már elküldtem, ahová kell, és már csak a választ kell várni. Remélem, hogy hamarosan történik valami ebben az ügyben, és azt fogják lecsukni, aki valóban bűnt követett el az állam ellen, de a felülvizsgálat (vagy ellenőrzés) lezárásáig becsületesen kell dolgozni, ahogy ezt az állami szervek megkövetelik. Nem mondom, hogy jól érzem itt magam, de mindent megteszek, hogy javítsak a helyzeten, elsősorban igyekszem jól dolgozni, és a törvény szerint élni, ahogy kell is. Valószínű, hogy te is hasonlóképpen élsz és dolgozol, de kérek, ne veszítsd el a reményt, mert lesz még jó életünk.

Most néhány konkrét kérdés: talán már egy hónapja is megvan, hogy elküldtem neked a meghatalmazást a kölcsönkötvényekre, az órára és a takarékkönyvre. Remélem, megkaptad, mert hivatalosan fogják kézbesíteni neked. Ha megkaptad a kötvényeket, neked ajándékozom, és tégy vele, amit akarsz. Tedd le a postán, és a pénzért végy azt magadnak és a gyerekeknek, amire szükségetek van. Közölted, hogy küldtél 50 és 30 rubelt. Még nem kaptam kézhez ezt a pénzt. A pénz

az NKVD Unzslag könyvelésén lévő számlámra teszik, és nem fizetik ki azonnal. Talán május közepén kapok először belőle 25 rubelt. Ezért írtam a múltkor, hogy ez a pénz három-négy hónapra elég nekem. Semmilyen holmi nem kell. Igaz, nem mondhatom, hogy elegáns vagyok, de mindenem megvan, amire a lágerben szükség van. Kérlek, írd meg, hogy számoltál el tavaly a kombináttal. Véletlenül tudtam meg, hogy a finomfás műhelyben dolgozol. Kíváncsi volnék, ki a főnököd, és egyáltalán hogy megy a kombinátban. Azt hiszem, ez az évük jobban sikerül, mint a tavalyi. Ma már nem írok többet, de holnap és holnapután még kiegészítem a levelet. Csak egyvalamiben hiszek, hogy életünknek ebben a nehéz időszakában okosan kormányzod a családot, és akkor minden rendben lesz. Kérlek, követeld meg Józsitól, hogy komolyan foglalkozzon a hegedüléssel. Ne feledkezz meg róla, Rizuskám, milyen jó és rendes élete lesz, ha pár év múlva teljesen a zenetanulásnak áldozza magát. Azt akarom, hogy komoly zenész legyen belőle. Megvan benne ehhez a tehetség, és a többi követelményre kell figyelni. A másik iskola is fontos, de elsősorban a zeneiskolára figyeljen oda. A zene teszi széppé az életét. Kérlek, minden héten küldj levelet. Itt havonta kétszer kaphatunk levelet. Nálunk nagyon sokan mondogatják, hogy „hamarosan hazamegyünk”, de persze nem tudom, hogy áll ez a dolog, mert hivatalosan semmit sem mondanak, a szóbeszédre pedig nem lehet adni. Újság egyáltalán nincs, már tizedik hónapja nem tudom, mi zajlik a szabad világban. Vigyázz magadra! Elsősorban az idegeidre vigyázz, mert hosszú az élet, és elsősorban nyugalomra van szükség. Holnap folytatom a levelet. Csókol férjed: Feri.

Drága fiam, Józsika!

Ma április 24-e, és pontosan egy éve annak, hogy a bobrujszki zeneiskola folyosóján ültem, és arra vártam, hogy befejezd a vizsgahangversenyt. Az ajtón át nagyon jól hallottam a játékodat, és ma már elmondhatom, hogy nagyon szépen játszottad a vizsgadarabodat. A vizsgahangverseny után minden tanár gratulált nekem, és én nagyon boldog embernek éreztem magam. Csak egy év telt el ama nap óta, de nagyon sok kellemetlen dolog történt ezalatt. Tudom, hogy nélkülem nehezen ment a tanulás, de kicsit érthetetlen, hogy miért csak jól és nem kitűnően tanulsz a zeneiskolában. Tudom, hogy idén még csak a harmadikat végezted el, és meg is írtad, hogy a zeneiskolában jó lett az eredményed. Kérlek, írd részletesebben, mikor fejezted be az évet, milyen jegyet kaptál, milyen etűdöket, darabokat játszottál, mennyit skáláztál. Írd meg, ki volt a tanárod. Kérlek, nagyon komolyan foglalkozz a zenével, és naponta annyit játssz, amennyit a tanár mond. Remélem, jó zenész leszel, és szebb, jobb lesz az életed, mint az enyém. Azonnal és részletesen írd! Csókol apád: Feri.

Drága kisfiam, Vladimir!

Bonbont találtam a második csomagban, amit anyuka küldött. Valószínűleg te raktad a csomagba. Köszönöm, és majd biciklit veszek cserébe, amikor hazatérek. Remélem, hogy szeretsz minden reggel óvodába menni. Remélem, hogy jó kisfiú vagy. Csókol apád: Feri.

Drága Rizuskám! Ma, IV. 25-én úgy döntöttem, útnak indítom a levelet a címre. Változás nincs. Minél gyakrabban és részletesebben írf! Itt minden férfi nagyon szép levelet kap a feleségétől. Okos asszony vagy, jól tudod, mit kell tenni ilyen nehéz helyzetben, amibe kerültünk. Vigyázz a gyerekekre, vigyázz magadra, őrizd meg a nyugalmaidat, az egészségedet és az idegeidet. Az életünket ért vihar után újra kisüt majd a nap. Anyagi szempontból szabad kezet adok neked. Ha szükséges, adj el mindent a holmimból, amit csak kell. Ha nincs cipőd vagy csizmád, add el a hegedűmet, és vedd meg magadnak, amire szükséged van. Persze azt hiszem, nem lesz fölösleges, ha májusban küldesz még csomagot, mert nehéz fizikai munkát végzek, és ha nem eszem eleget, akkor legyengülök. Persze itt is adnak ételt annak arányában, amennyit dolgozik az ember, de mivel nem vagyok valami erős, ezért gyakran csak keveset kapok. Nagyon köszönöm, hogy a májusi ünnepre⁴ küldtél pár konzervet. A jövőben nincs erre szükség. Inkább cukrot küldj konzerv helyett. Ha szűkiben vagy a pénznek, vagy nincs rá lehetőség, akkor a harmadik csomagban ne küldj zsírt. Nem mondom, hogy nincs szükségem zsírra, de anélkül is jó lesz a harmadik csomag. Miért ilyen apró a kétszersült? Persze ez semmiség, de már kétszer úgy kaptam meg a csomagot, hogy a kétszersült, a cukor és a hagyma héja összekeveredett.⁵ Ha van, próbálj szerezni nekem valamit, amiben meleg időben, amikor az erdőben vagyunk, vizet vagy teát tarthatok. Magyarul kulacsnak hívják. Persze túlélem, ha nincs. Tegyel a dobozba egy cédulát, hogy mi van benne. Az első csomag egy kicsit össze volt törve, és tudni akarom, hogy ilyen esetben lehet-e reklamálni vagy sem. A levelem elején mondtam, hogy nem adtak ide pár iratot, amelyek a csomagban voltak. Tegnap mindegyiket megkaptam, ostobaság volt az egész. Kezd sötétedni. A mi barakkunkban világítanak, de sokat nem látni, ezért akarom minél hamarébb befejezni a levelet. Még egyszer kérlek, tégy mindent úgy, ahogy jónak látod. Csókol férjed: Feri.

⁴ Május elsejére.

⁵ A lágerparancsnokság apróra összetörte a kétszersültet és a cukrot, mert félték, hogy valami üzenetet rejtettek beléjük, esetleg mást. – V. R.

1945. október 31. Drága, jóságos feleségem, Rizuska! Nagyon lassan telnek a napok... Mindenki azt mondja, most már lehet magyarul levelet írni, ezért gondoltam, hogy megpróbálok... Talán megkapod... Itt újra elkezdődtek az erős fagyok. Viszonylag jól átvészelem a telet. Ez már a hetedik telem a messzi északon, sok körülöttem a szenvedő ember, akinek keze-lába elfagyott... Istennek hála, én még egészben megvagyok, és nagyon szeretném fenntartani ezt az állapotot, amíg újra találkozom veletek, mert utána már te vigyázol rám, én meg rád... Gondolom, hogy a gyermekeim megpróbálnak jól tanulni, de erről semmit sem tudok. Hol tanul Józsi, mi lesz belőle? Drága angyalom, te csak vigyázz a két fiunkra, neveld őket, gondoskodj róluk, hidd el, meghálálják az erőfeszítéseidet. Sajnos, egyelőre elválasztottak tőletek, és még megmondani sem tudom, a szigorú megpróbáltatásoknak miféle útjára terelget a sors...

Kérdeztétek, milyen emberek vannak mellettem. Sok környékbeli emberrel hozott össze a sors. Scsigelszkij, a volt bobrujszki tanító arra kér, add át üdvözlét Gribinyevicsnek, a fogatosnak, aki a Minszkaja utcában lakik. A Beljavszkij nevű huszonöt éves fiatalember itt a kórházban dolgozik. Úgy gondoskodott rólam, amikor beteg voltam, mintha az apja volnék. Azt mondta, a családja a Karl Marx utcában lakik. Nagyon sok magyar gyerek van itt Ungvárról, Munkácsról, Máramarosról, de máshonnan is. A zsidó fiúk többsége esténként eljár hozzám, mintha a nagybátyjuk volnék. Volt itt egy Erszény Árpád nevű fiú Borsodnádásdról, akivel több mint egy évig közös csajkából ettünk. Sok jót tett velem. Valamikor úgy szeretném megköszönni neki!... Már három éve, hogy elvitték valahová. Gondolom, hogy még itt van valahol a közelben, a tajgában.

Persze hogy odaadom az éhezőnek, ha van egy falat megmaradt kenyérem. Volt itt egy fiatal magyar legény Petrozsényből, de őt is elvitték valahová. Már több mint egy éve magamban vagyok, nincs, akihez egy szót szóljak, ami nagyon megbúsít. Egyáltalán nem érdekelnek az itteni, úgynevezett „kultúrrendezvények”... Csak arra tudok gondolni, hogy tudnék még egyszer normálisan élni... A lágerbeli festő elkezdte megrajzolni az arcképemet, de ezt sokaknak megígérte, előre be is szedte a pénzt, aztán kámforrá vált... Ha valaha mégis befejezi, elküldöm nektek...

[Dátum nélkül] Drága feleségem, Rizuskám!

Mondd meg nekem őszintén, meddig kell még várnom a leveledre? Lehet, egy, két, akár három évet is, de az már nem szép, hogy nyolc év alatt csak kétszer-háromszor írtál. Tudom én, hogy nagyon nehéz a sorod, hogy tönkre ment az

egész életed, de semmit sem tehetek a sors ellen, és senki sem biztosíthat afelől, hogy jobb lett volna az életed, ha nem hozzám, hanem más férfihoz mentél volna feleségül. Látom én, hogy mindenhol nehezen élnek az emberek. De még nem tartunk életünk végén. Lehet, hogy még sokáig élünk, és hogy sok szépség és érdekesség lesz az életünkben. Tudom én, hogy nehéz a sorsod, hogy nem vagy egészséges, de egy kicsit még tűrnöd kell, velem együtt, mert tudod, mit mond a közmondás: MINDEN JÓ, HA JÓ A VÉGE.

Kérlek, figyelj erre a két fiatalemberre. Legalább ők tanuljanak és nőjenek fel úgy, ahogy illik. Azonnal hazamegyek, mihelyt letelik a büntetésem, s akkor minden megváltozik az életünkben. Húszéves korában megnősítjük Józsit, s akkor anyós leszel. Hogy ne legyen olyan a fiunk, mint én, aki vén számár fejjel már majdnem harminc voltam, amikor megnősültem, s csak elvesztegettem a legszebb éveimet húsz és huszonnyolc évem között. Nem félek a jövőtől, de pár évig még súlyos, sötét felhők takarják életünk láthatárát. Pár év múlva azonban könnyebb lesz, szebb életük lesz a kisembereknek.

Miért nem közlöd velem, mit írt neked Jolán? Érzem, hogy a rokonságnak sok áldozattal járt a háború, különösen azoknak, akik Budapesten laktak.

Mostanában nem is élek rosszul. Nem is azért kérek csomagot, mintha éheznék, csak azért, hogy legyen valami előttem az asztalon, ami tőled való. Erről jut eszembe, elmondom, hogy mostanában sok házimunkába beletanultam, ezért aztán mindenben tudok majd segíteni neked. Nem is vagyok rossz szakács, s már második hónapja, hogy naponként négy emberre főzök ebédet, akik fontos beosztásúak nálunk. Ezért aztán miattam ne nyugtalankodj, drága Rizuskám, csak magaddal és a gyerekekkel törődj. Sokat dolgozom, nem mondhatom, hogy az életem könnyű, de ez már kibírható, és várhatom az órát, amikor beköszönt a szabadulásom.

Borítékban nem érdemes semmit küldeni. A négy túból csak kettőt kaptam meg, az indigót egyáltalán nem, ezért a jövőben semmit ne küldj borítékban, csak tiszta papírt és a megcímezett, bélyeges borítékot.

Itt is vannak földik. A múlt télen itt volt nálunk egy rokonszenves fiatalember, Grósz Emil Viskből, ami ott van Csap mellett. Sok szép napot töltöttünk vele. Mostanában új magyar fiúk érkeztek. Mindegyiket megpróbálok segíteni, amivel tudom, mert nagyon meg vannak rémülve a nehézségektől. Érdekes, hogy a földik egy-két évi távollét után a hazától, kezdik elfelejteni az anyanyelvüket, s a kiejtésük tótos lesz, csodálkoznak is a kiejtésemen, mondván, hogy olyan, mintha tegnap még egyetemista lettem volna Budapesten. Pár napja érkezett meg Csolnakos Gyuri Esztergomból, derék fiatalember, a szakmája ugyanaz, mint az enyém, erdész.

Drága Rizuskám, kérlek, ne veszítsd el a reményt, minden újra jóra fordul, csak tűrni kell egy kicsit, amíg túljutunk a nehézségeken. Csókollak téged és a gyerekeket: Szerető férjed, Ferenc.

1948. március 15. Vasárnap. Édes Rizuskám!

Látod, milyen érdekes dátum? Ma van száz éve, hogy kitört a magyar forradalom, amikor Petőfi Sándor felszólította a nemzetet: „Talpra magyar, hí a haza, Itt az idő, most vagy soha!” Iskolás koromban az ujjamon számoltam, hány év van még a magyar nép fölkelésének századik évfordulójáig, és hogy milyen nagy ünnep is lesz az. Lehet, hogy ma nagy ünnepek vannak Magyarországon, de mi ezeket nem látjuk. Szóval itt is igaz a közmondás, hogy ember tervez, Isten végez. Az utóbbi években keveset terveztem. Már csak a remény éltet, hogy nem hagy el a jó sorsom, hogy életem alkonya kicsit jobban fog hasonlítani az emberi életre. Szeretném, ha még egy bölcs mondás beteljesedne. Hogy minden jó, ha jó a vége.

Semmi újdonság az életemben, számolom a napokat, amik lassan, idegesítően telnek. A legszomorúbb, hogy már fél éve nem kaptam tőletek levelet. Ez annyira nyomaszt, hogy táviratot küldök, amelyre fizetem a választ, ha még egy hét múlva sem kapok semmit. Csak annyit kérek tőletek, és ez nekem is, nektek is fontos, hogy iparkodjatok megszerezni és elküldeni nekem az igazolást, amint már írtam is, hogy a családnak szüksége van a családfenntartóra. Ilyen igazolással könnyű innen hazamenni. Különbén sok szenvedés vár az utazóra. Csak megjegyzem, hogy nem volna szükségem igazolásra, ha rokkant volnék, de hát ez olyan, mint a kutya vacsorája, mert hálistennek nem látszom rokkantnak, egyszerűen csak nem vagyok már fiatal. Szóval segítetek, és a magam részéről én is minden lehetőt megteszek, hogy az ötvenedik születésnapomon már otthon legyek.

A gyerekeknek nem írok, nem vagyok hozzá elég nyugodt. És tudjátok, mi a helyzet a postával, Az egyik ismerősöm a napokban egyszerre húsz levelet kapott, amelyeket valahol fél évig feltartottak, és egy másik meg egyszerre kilenc csomagot kapott, amelyeket a családja rendszeresen küldött neki az évek folyamán. Nekünk meg közben táncot járnak az idegeink, mert nem tudjuk, miért nem kapunk levelet.

1948. április 13. <...> Tegnap két levelet kaptam egyszerre, az egyiket Vladimir írta 1947. április 16-án, a másikat Józsi küldte Minszkből 1947. június 15-én, szóval tíz hónap alatt csak ezt a két levelet kaptam. Még egy levelet kaptam Minszk-

ből, Olga Alekszandrovna Poklonszkajától, aki már régen keresi az apját... Keresgéli... Talán hasztalannak látszhat, mert nem ad okot semmi reményre annak a helyzetére, aki 3-4 éve nem ad hírt magáról. Persze válaszoltam Olga Alekszandrovna-nak. Tanácsoltam, kihez forduljon hivatalosan.

A mai nappal két és fél hónap van hátra a szabadulásomig, de ez csak időpont. S most még nagyon is bizonytalan, szabadon engednek-e. Ebből a szempontból rossz szelek fújnak errefelé. Olyan hírek vannak, hogy talán egyáltalán nem engednek ki senkit ezentúl. Hogy mi az oka? Nem tudom... És igazság szerint nem is érdekel az ok. Várom még két hetet, s akkor újra beadványt küldök az ügyésznek s más efféléknek, és újra elmondom nekik, hogy soha semmiféle ok nem volt a letartóztatásomra, ezért már nyugodtan hazaengedhetnek. Lehet, hogy bele sem néznek a beadványomba, de ez még nem ok rá, hogy hallgassak. Azt kérem tőletek, ti se várjatok, hanem menjetek el vagy írjatok az ügyészségre Bobrujszkban vagy Moszkvában. Ne ijessen vissza titeket, hogy elállja utunkat ez a kő, mert én is nyugodt szívvel várom a napot, amikor a sors újdonsággal örvendeztet meg. És ti is higgyetek benne, hogy eljön egyesülésünk napja. A posta elkeserítően működik, van, hogy 15-20 hónapig jön egy levél.

Ami a többit illeti, nem megy rosszul, van mit enni, felelős munkát végzek. Ha kiszabadulnék, már holnap reggel nekivágnék gyalog annak a tizenötezer kilométeres útnak, ami elválaszt bennünket, és elhíhetitek nekem, hogy hazaérnék...

Eszembe jut 1920 nyara. Vasárnap hajnalban fölkeltem, fölvettem a fekete öltönyömet keményített gallérú fehér inggel, nyakkendővel, és kimentem a pályaudvarra, ahol az ügyeletes közölte velem, hogy aznapra törölték a vonatokat. Kicsit zavarba jöttem, de nem ijedtem meg. Törni kezdtem a fejem, mit tegyek. Elhagytam a pályaudvart, nyár volt, hajnali négy óra, a levegő friss, a nap fölkelőben, sugara vidáman incselkedett velem. Éreztem, hogy élek, s ha egyszer azt ígértem a levélben az én Rizuskámnak, hogy vasárnap reggel ott leszek, akkor senki sem állíthat meg. A szemembe húztam a sapkám, hónom alá vágtam a sétapálcám, s kimért, katonás léptekkel nekiindultam a hosszú útnak Garadna felé. Az út pora befödte cipőmet, öltönyömet, hajamat, de délre megtettem ötven kilométert Kassa felé. A kapuban ott állt a menyasszonyom anyja, és a közeledőt vizsgálgatta. Odaléptem hozzá. Felismert, elmosolyodott. Kezet csókoltam neki. A menyasszonyom anyja azt mondta a rendes hangján: „Tudtam, hogy nem járnak a vonatok, de azt is, hogy megérkezel.” Ez bizony huszonnyolc éve történt. Most pedig az én Rizuskámnak nehezebbre esik pár sort írni a bezárt férjének. Tempora mutantur.⁶

⁶ Változnak az idők (latin).

Persze bocsánatot kérem, amiért pillanatnyi ellágyulásomban ilyen emlékeket hánytorgatok fel levélben. Térjünk vissza a valóságba, a mai naphoz. Nagyon kérlek benneteket, ha lehetséges, forduljatok segítségért az ottani ügyészséghez...

1949. február 6. Magadan <...> A posta szörnyen működik, fogalmam sincs, hogy megkapod-e a leveleimet. Múlt nyártól, amikor elhagytam Szuszumant, csak egy táviratot kaptam Józsitól, a születésnapomra, mást semmit. Napról napra szervenek azért, hogy nem tudok semmit. Nem tudom, mi történik veletek... Táviratozzatok, ha megkaptátok a leveletem...

Sokszor látlak benneteket álmomban. Azért, mert éjjel-nappal csak ti jártok a fejemben. Ma éjszaka azt álmodtam, hogy Józsiért fizetni kellett a konzervatóriumban. Máskor azt álmodtam, hogy megfájdult az egyik ujja a bal kezén, és félbe kellett hagyni a hegedűórákat. Sokszor álmodom veled is, és mindig csak jót. Minden rendben lesz, ha a valóságban is olyan jó leszel hozzám, amilyen álmaimban vagy. A rokonokkal is álmodom. Hogy mind együtt voltunk egy pikniken, és sok jóízű étel volt. Az álmok segítenek, hogy túléljem a valóságos hétköznapokat. Csak a remény éltet, hogy hamarosan köztetek leszek. Néha olyan hírt hallok, hogy változik az indulás, amire egyszeriben elhagy minden erőm. De egyből visszatér az életkedvem, amikor reménytelen újságot hallok. Remélem, gyorsan elrepül ez a három hónap, és a tavaszi meleg hazavisz hozzátok.

Semmi dolgunk, föltéve, ha valaki talál magának munkát. Ezért is kértem magamat a könyvelésbe, ahol ugyan nem kapok fizetést, de az ételem megvan, nem úgy, mint a többieknek, szóval rendszeresen táplálkozom.

A napokban az iroda, amely a transzportot szervezi, még egyszer ellenőrizte minden igazolványomat, én pedig megkérdeztem, mi a helyzet. Azt felelték, nagyon lényeges, milyen lesz a nemzetközi helyzet tavasszal. Meglátjuk, mi van megírva a sors könyvében. Ami ruhafélét magammal hoztam Szuszumanból, szinte az egészet ellopták, de ezt túl lehet élni. Szeretném megtudni, érdemes-e valami ruhafélét venni, vagy jobb lesz, ha magammal viszem a pénzt... Az utat fizetik hazáig...

A magyarországi fiatalok két-három év alatt egészen megadják magukat, elvesztik minden emberi formájukat, én iparkodom megtartani. Tudom, ha nyáron hazaérkezhetek, te majd kimosdatsz, feltáplálsz, senki sem fogja észrevenni, hogy olyan sokáig száműzetésben voltam.

Az előző, nyolcoldalas levelet január elején írtam, remélem, megkaptad. Kérem Józsit, hogy külön és részletesen írjon a dolgairól. Vladimir vagy írjon maga, vagy Józsi írjon róla. Vladimir sok álmatlan éjszakát okoz nekem, de remé-

lem, megadatik, hogy visszatereljem a helyes útra. Gondolom, még semmi sincs elveszve, csak idejében hazatérhetnék. Rólad sincs semmi hírem, Rizuskám, fogalmam sincs róla, hogy élsz. Remélem, még álmodsz arról, hogy szép családi életet élsz velem. Még sok jót várok a közös életünktől. Írjatok meg mindent, ne sajnáljátok a postaköltséget...

1949. május 14. Szombat este. <...> Amikor a május tizedikei táviratom után minden vonattal várjátok a megékezésemet, de csak az a levél érkezik helyettem, ami bizony kellemetlen meglepetés, s engem is beleértve egyáltalán nem öröm, hanem szomorúság. Csak annyit mondhatok, hogy ember tervez, Isten végez, s nekünk, kisembereknek úgy kell elfogadni a dolgokat, ahogy vannak.

Röviden, még nem indulunk. Hivatalosan is bejelentették. De részletesen elmondom, mi a helyzet, s akkor megértitek.

Egész télen azzal hitegettek minket, mint a gyermekeket, hogy na, most már hamarosan indultok. Május harmadikán este meglátogatott minket a barakkban a főparancsnok, és melegen elbeszélgetett velünk. Elmondta, hogy indulunk az első gőzhajóval, június elején. És mivel komoly embernek, nagy tekintélynek ismerjük, elhittük neki. Határtalan volt az örömünk, lélekben már az útra készültünk. Még azt is megbeszéltük, hogy ki kivel, és milyen vasútvonalon utazik. Én meg indultam, s feladtam egy üdvözlő táviratot Józsinak a születésnapjára, amelyben még az indulásunk időpontját is megírtam. Aztán hirtelen jött a sors: a pofon: délelőtt elment a távirat, ebéd után meg ábécé-sorrendben hívtak minket, és hivatalosan tudatták velünk, hogy külön rendelkezésig senki sem mehet haza. Sorakozó után bevitték minket a városba a káderosztályra, hogy munkába álljunk. Akinek nem volt szakmája, abból mindenest csináltak. A betegeket rokkantotthonba irányították. Én az erdőgazdaságba kértem magamat, oda is irányítottak, de Magadanban kicsi a fűrésztelep, nem volt szabad hely. A megértés és a szolidaritás azonban segített, felhívták az erdőgazdálkodás vezetőségét, ahol szintén emberségesen fogadtak, és ráírták az irányítólapomra, hogy a káderosztály fölvesz a erdőgazdálkodáshoz erdősztechnikusként, mégpedig ezeregyszáz rubel havi fizetéssel, de nem Magadanban, hanem ötven kilométerrel távolabb. Most már öt napja, hogy a káderosztály hülyét csinál belőlem. Naponta mind újabb kérdőívet kell kitöltenem, amelyben ezer és ezer a kérdés, de még most sem tudom, miután kitöltöttem a kérdőíveket, amelyeket aztán elolvastak, hogy megengedik-e elfoglalni azt a civil állást, vagy belőlem is mindenest csinálnak. Igaz, hogy az erdőgazdaság, bármilyen rendes emberek dolgoznak is ott, semmit sem tehet, mert meg kell várni a Belügyminisztérium döntését. Barátian bánnak

velem, befogadnak maguk közé, már át is költöztem hozzájuk. Iparkodom útnak indítani ezt a levelet.

Mindezek után csak megismételni tudom, hogy ember tervez, Isten végez, hiszen azt hittem, nyáron már veletek leszek, s most szembetaláltam magamat a keserű valósággal, s ennek láttán Isten tudja meddig, félre kell tolnom minden reményemet. El akarom mondani, hogy egy nappal azelőtt, hogy elmondták, nem engednek haza minket, az egyik férfi táviratot kapott a feleségétől, hogy ne menjen haza. A napokban találkoztam egy hatvanéves öregemberrel, akit még múlt tavaszon útnak indítottam Szuszumanból, most meg idekerült, igaz, szabadon. Engem is szabadnak nyilvánítottak, bármilyen munkát elvállalhatok. Ha a számtalan kitöltött kérdőívet elolvassák és félrerakják, akkor minden két hétben jelentkezni kell a rendőrségen, és csak engedéllyel hagyhatom ott a munkahelyemet, ami röviden azt jelenti, hogy „nyilvántartanak”. Ha legalább olyan volna itt az élet, mint Belorussziában, akkor azt mondanám, költözzetek ide, de sajnos erre még csak gondolni sem lehet, mert te, Rizuskám, elpusztulnál a folytonos hidegtől, és a gyermekeknek sincs olyan lehetőségük, mint ott, bár ott is nehéz, de mégis van választási lehetőség. Itt csak a magas rangú vezetők gyermekeinek van jövője.

Május tizenötödikén folytatom a levelet. Jólesik, hogy papíron beszélgethetek veled. Olyan gyönyörű volt az utolsó leveled! Úgy érzem, ez az első részletes levél tőled, amióta a sors elválasztott minket egymástól. Biztosra veheted, hogy az ilyen levéllel meghosszabbítod az életedet, és könnyebben elviselem a szenvedést. Egyszer majd csak kivergődöm a nyomorúságból, és visszatérek hozzád. Itt nehéz lesz az első hónapom, aztán várom a megkönnyebbülést, mert ha beiktatnak ebbe az állásba, akkor már semmi rossz nem történhetik. Az emberek az első naptól jószívűek. Itt majd normális lehet az életem, és segíteni tudok neked. Mondd el mindenkinek, hogy kiszabadultam, dolgozom, és talán megengedik, hogy hazamenjek. Később, ha elég pénzt gyűjtök, utazz Moszkvába. Elmondom, kihez kell menned, kinek add át a panaszomat, s akitől majd személyesen kapsz választ. Ismétlem, Rizuska, nagyon nyugodtnak és megfontoltnak kell lennünk, akkor nem történik semmi rossz, mivel a világ is már kezd jobbra fordulni. Most az iroda mellett lakom egy nőtlen emberrel, aki az erdőgazdaságban dolgozik. Ő is jó ember, a sorsa hasonlít az enyémhez, kiszabadult, de nem engedik haza. Csak most vettem észre, milyen sok ilyen ember van, a lakosságnak több mint a fele ilyen. Sajna, hogy az éghajlat nagyon rossz, ma május tizenötödike van, és egész éjszaka havazott. Nálatok már biztos virágzik a krumpli. Itt is megterem a krumpli, de csak június közepén virágzik, s a gumója akkora, mint egy dió. A káposztának alig harmincdekás feje van. Mindent gőzhajón hoznak ide. Még jó,

hogyan az erdőben sok a bogycs növény. Ez majd jól kiegészíti a nyári étrendemet. Egyelőre hagyd békén a magyar követséget a kérelemmel, hogy Magyarországra akarsz utazni...

Ma, május 16-án megkaptam a papírt a rendőrségtől, hogy fölvettek a magadan erdőgazdaságba. Egy kapitány elmagyarázta, hogy a Magadan körül, ötven kilométer sugarú körben szabadon mozoghatok, de nagyobb távolságra engedélyt kell kérnem. Rossz hangulatban vagyok. De hát ez a sorsom, Isten így rendelte. A jövőt majd megvitajuk levélben...

Május tizenhetedikén fejezem be a levelet. Ma kiírtak az erdőgazdaságba, egy óra az út, 47 kilométerre van Magadantól. Ott fogok lakni és dolgozni. A vezetőket nem látom rossz embernek, s ha Isten is megsegít, talán minden jóra fordul. Egy a baj, hogy a fizetés a teljesítménytől függ, ha 100%-ot teljesítek, megkapom az ezeregyszáz rubelt, ha nem érem el, kevesebbet kapok. A munkahelyemen a főmérnök azt mondta, hogy két hónap múlva már tudok pénzt küldeni neked. Nem adtak semmi előleget, így az első hónapot a megmaradt pár kopejkával kell kihúznom. Igen, már kezdek is, hogy megszokjam a kenyéren és vízen élést. Indulok is, Rizuskám, mert még el kell csípnem valami teherautót, s megkérni, hogy vigyenek el, mert errefelé nincs más közlekedési eszköz.

1950. november 8. *Ünnep kimenetele estéjén, Avdole⁷ gyűjtés után.*

Drága jó Feleségem, Rizuskám! Sietősen írtam az ünnep⁸ előtti levelet, s most iparkodom pótolni a hiányt. Elmúlt az ünnep, holnap kezdődik a munka. Sokat nem írhatok az ünneplésemről. Próbáltam pihenni, és erőt gyűjteni az előttem álló munkás hétköznapihoz. Nem is akartam elmenni az Uszty-Omcug-i ünnepségre, de úgy alakult a helyzet, hogy vissza kellett térnem az erdőzetbe. A munkatársaim nagyon megörültek, hogy itt vagyok, mert a legpénzesebb „adományozó”-t látták bennem, akinek a hozzájárulása tetemesen növelheti az ünnepi lakomához szükséges pénzt, de én persze hideg udvariassággal a legnagyobb elkeseredésükre csak a mindenképpen szükséges legkisebb összeget adtam. Közbevetve, az egész város nyugodtan és szerényen ünnepelt, mert itt az a helyzet, hogy akiknek sok van, az államtól lopnak, de ebből kevés van. Ezért volt mindenütt szerény az ünnep.

⁷ Hávdlálá (héber: elválasztás): házi szertartás az ünnepek és a sábat végén, a profán idő kezdetét jelöli. A hávdálá szertartásának része egy több szálból fonott kanócú gyertya meggyújtása, amely jelzi a tűzgyújtási tilalom feloldását.

⁸ November 7-e. – V. R.

Ma a magyar szabónál voltam vendégségben, ott ünnep után is bőség volt az asztalon. A főnökömnél tegnap este voltam vendégségben, és sok gramofonlemez hallgattam. Persze nagyon szeretném, ha ezután minden ünnepet veled tölthetnék, mert ha nem vagy velem, mindkettőnknek csak kínlódás az ünnep. Remélem, így lesz, mert már nagyon elegendem van ebből az „ideiglenes” állapotból.

Írod, Rizuskám, hogy Vladimírral együtt elszámoljátok, mire költöd az általam küldött pénzt. Anyukám, erre semmi szükség nincs, és ne is csináld. Nem neki küldöm a pénzt, hanem neked, és a saját belátásod szerint költsd el. Nem tartozol elszámolással a világon senkinek, nekem sem. Ha képes volnék rá, többet is küldenék. És ne csak Vladimírra költés, hanem magadra is. Ha hideg van a lakásban, akkor tedd azt, amit itt szoktak, hogy egész nap és éjszaka is bekapcsolva tartják a rezsót és a háromszáz wattos lámpát.

Írod, hogy Vladimír tavasszal tangóharmonikát akar venni. Nem ellenzem, hogy a saját belátása szerint költse el a pénzt, amit összegyűjtött a takarékkönyvében. Kérlek, Rizuskám, őrizzétek meg továbbra is a hegedűmet, ha még megvan, szükségem lesz rá, amikor megérkeztek... Ha marad egy kis pénzed, tedd be Vladimír takarékkönyvébe, ha kevés lesz, az sem baj, majd tavasszal elszámolok veled, ha jól végzi az iskolát.

<...> Azt írod, jobban tenném, ha átköltöznék Irkutszk környékére. Igazad van, közelebb volnék Józsihoz. De hát Szibériában ugyanolyan az éghajlat, mint itt, és itt sokkal nagyobb a fizetés, ezért itt kell összekuporgatni öregségünkre a pénzt, amíg van erőm a hegyeket járni, és te is itt leszel mellettem. Persze szép csöndesen majd minden kiigazodik, de hisz nem is tőlem függ, hogy milyen lakóhelyet választunk. Látod, annak a budapesti magyarnak, akit ugyanazon cikkely alapján ítétek el, mint engem, egyenesen Rákosi Mátyáshoz van protekciója. A felesége még januárban megírta, hogy Moszkvában aláírták a hazabocsátását, de még mindig itt van. Ma átmentem hozzá egy fél órára, és kértem, hogy adja el a lakását nekem, ha elmegy, de azt mondja, teljesen elhűlt az ügye.

<...> Írod, hogy zaklatnak a lakás miatt.⁹ Írd meg még egyszer, pontosan miről van szó, s olyan levelet írok Dragunovnak, hogy nem teszi ki az ablakba.

<...> Az egészségemre eddig nincsen panasz. Pár napra ismét elmegyek a messzi tajgába, és december elején jövök vissza. Vigyázz magadra, próbáld átvészelní a soron lévő tél nehézségeit. Ne búsítson, hogy kicsi a fizetésed, inkább

⁹ Anyámmal közölték, hogy mivel Józsi kijelentkezett a barakkunkból, a szobánk nagysága meghaladja a nyomorúságos lakóterület-kvótát, amelyet egy emberre szabtak ki a győzedelmeskedő szocializmus országában, s ezért kisebb szobába kell költöznünk. – V. R.

próbálj könnyebb munkát találni magadnak, még ha csak 120 rubelt fizetnek is egy hónapban. A többit én pótolom. Megint csak nem tudok tenni üres borítékot a levélbe, mert nem kapni, de még bélyeg sincs a postán.

Most este tizenegy van. Befejezem a levelet, egy kicsit még olvasok, aztán lefekszem. Pihenés közben sem lazállok, de hagyni kell a testnek, hogy kipihenje magát.

Már nagyon, de nagyon hiányzol, szeretném, ha megváltozna az életem. Remélem, ha mellettem leszel, mindent megtalálunk, ami most hiányzik.

Tisztelettel, szeretettel csókollak: a te Ferid.

1951 április 18. Üdvözöllek, Jozef Francevics!

Nem lesz váratlan híradás a levelem az apádról, Franc Jozefovicsról, mert vélhetően már megkaptátok a táviratot. Iparkodom a lehető legrészletesebben elmondani mindent, amit tudunk. Csodálatos ember volt, nagyszerű munkás, és a férjem mellett dolgozott több mint egy évig. 1950 júniusában szabadságra mentünk az „anyaország”-ba, Moszkvába, Rigába, Irkutzkba. Ő ottmaradt dolgozni az erdészekkel. Csak [19]51 január 28-án tértünk vissza a régi helyünkre, és egészen a visszaérkezésünkig semmit se tudtunk az őt ért szerencsétlenségről. A munkatársa meg az erdészet feljegyzése szerint is 1950 novemberében elindult technikusként a tajga egyik távoli részébe, ahol még sosem járt, hogy felmérjen egy erdőt. 1950. november 15-én kellett volna visszatérnie, de még december elsején sem jött vissza, ahogy mind a mai napig sem. Elindították a munkásokat, hogy felkutassák, de azt mondták, semmit sem találtak, csak annyit, hogy járt a Kulánál, felmérte az erdőt, többet nem tudnak. Jelenleg folyik a rendőrségi nyomozás, megérkeztek, az embereket hallgatják ki. A tajgában még nagy a hó, nehéz bármit is megtalálni. Lehet, hogy tavasszal, amikor elolvad a hó, nyomra bukkannak. Nehéz bármit föltételezni, lehet, hogy rossz emberek támadtak rá, s megölték egy falás kenyérért, de az is lehet, hogy megfagyott, esetleg rossz volt a szíve. Lehetett rohama, s ebben az esetben az elemek, a tél, az erős fagy, a hóvihar nem kímélte. Véleményem szerint nem mehetett máshová, hogy másik faluban elbújjon. Eddig csak egyvalami világos: nyomtalanul eltűnt. De talán a közeljövőben megtudunk valamit.

Közölnöm kell veled, hogy a központban ottmaradt a számfejtett fizetése, ami több ezer rubelnél, jár neki a szabadságpénze, amelyet bizonyos határidő után át kell vennem. Az is lehet, hogy volt pénze a takarékbán. Erről nem tudunk, irat nincs róla. A jegyzői hivatal közvetítésével kapcsolatba kell lépned az Uszty-Omcug-i takarékpénztárral. Az erdészet címe: Magadan, Erdészet, Ny. M. Bo-

ROTT FERENC: LEVELEK A GULÁGRÓL

ginszkij, az erdészet igazgatója, vagy Scsotkin főkönyvelő. Ők tudni fognak róla, hogy a hozzátartozója vagy, megvannak az iratok, és a jegyzői hivatal közvetítésével elküldik az összeget, ami jár.

Bocsáss meg ezért a levélért! Fájdalmas volt mindezt leírni, de mit tehetünk, ha így alakul az emberek élete. Ha megtudunk valamit, mindenképpen értesítünk. Légy férfi, vigasztald meg anyádat és öcsédet. Úgy látom, most a te válladra került a gond. Üdvözöllek: Jevdokija Ivanovna Danyilova.

A Budapesti Református Teológia tanári kara az 1920-as években

KOMMENTÁR • 2007 | 2

Benkő István, a Pestkörnyéki Egyházmegye létrehozója és első esperese

Bibó István (a kép jobb szélén) Ravasz László temetésén, 1975 nyarán